

Originalni naučni rad

Primljen: 28.11.2020.
Prihvaćen: 22.12.2020.

UDK: 314.332:911.37(497.11)
doi: 10.5937/demografija2017029S

RODNE ULOGE I OBRAZOVANJE KAO ELEMENTI OBJAŠNJENJA FERTILITETA PO TIPU NASELJA U SRBIJI

Ankica ŠOBOT

Centar za demografska istraživanja-Institut društvenih nauka, Beograd. e-mail: ankica.sobot@gmail.com

Sažetak: Ovaj tekst je usmeren na razmatranje razlike u fertilitetu gradskih i ostalih naselja u Srbiji, sa stanovišta različitosti koje se tiču obrazovanja i rodni uloga. Okvir diskutovanja čine rezultati relevantnih empirijskih istraživanja koja razmatraju rodnu ravnopravnost, kao i predstavljeni podaci o nivou obrazovanja, za oba tipa naselja. U pogledu fertiliteta, korišćeni su podaci popisa stanovništva i predstavljeni su kroz dva pokazatelja. To su stope kumulativnog fertiliteta i udeo žena bez živorođene dece. Fokus je na generacijama rođenim u drugoj polovini 20. veka, posmatrajući kohorte koje su u reproduktivnom periodu, kao i one koje više nisu. Različitosti prema tipu naselja ne posmatraju se samo za Srbiju u celini, već su stavljene i u okvir statističkih regionalnih područja. Pad kumulativnog fertiliteta, pomeranje tranzicije u roditeljstvo i udeli žena bez dece kako u optimalnom reproduktivnom periodu, tako i u kohortama pri kraju reproduktivnog perioda, naglašeniji su u gradskoj populaciji. Ipak, ove tendencije postoje i u ostalim naseljima, uprkos tome što posmatrani pokazatelji fertiliteta ne odražavaju težinu regulisanja niskog fertiliteta u ovom tipu naselja. Veoma niske stope kumulativnog fertiliteta u gradskim naseljima su rezultat nedovoljne prilagođenosti institucionalnog okvira emancipacijskim procesima u sferi rodni uloga. Negativni efekti tradicionalnog patrijarhata u ostalim naseljima vidljiviji su kroz neke druge demografske pokazatelje koji su u tesnoj vezi sa pitanjem niskog fertiliteta. Otuda se ne može zanemariti važnost rodnog aspekta ni kada je reč o ostalim naseljima.

Ključne reči: reproduktivno ponašanje, kumulativne stope fertiliteta, gradska i ostala naselja, obrazovanje, rodne uloge.

Abstract: This text is aimed at the consideration of differences related to fertility of urban and non-urban settlements in Serbia, from the point of view of differentiation concerning education and gender roles. The discussion framework consists of the results of relevant empirical researches that consider gender equality, as well as the presented data about level of education for both types of settlements. In terms of fertility, we used census data and presented two indicators. These are the cumulative live birth rates and the shares of women who have not given birth. The focus is on the generations born in the second half of the 20th century, observing the cohorts that are in the reproductive period, as well as those that came out. Differences between urban and non-urban settlements are not only observed for Serbia as a whole, but are also placed within the framework of stational

regional areas. The decline in cumulative fertility, the postponement of parenthood and the shares of women without children both in the optimal reproductive period and in the cohorts at the end of reproductive period are more pronounced in the urban population. However, these tendencies also have existed in non-urban settlements, despite the fact that the observed fertility indicators do not reflect the difficulty of regulating low fertility in this type of settlement. Very low cumulative fertility rates in the urban settlements are the result of insufficient adjustment of the institutional framework to emancipatory processes in the sphere of gender roles. The negative effects of traditional patriarchy in non-urban settlements are more visible through some other demographic indicators that are closely related to the issue of low fertility. Hence, the importance of the gender aspect cannot be neglected when it comes to non-urban settlements.

Keywords: childbirth behaviour, cumulative fertility rates, urban and non-urban settlements, educational attainment, gender roles.

UVOD

Istraživanja determinističke osnove fenomena nedovoljnog rađanja tokom poslednje dve decenije iskristalisala su više pitanja, bitnih za objašnjenje reproduktivnog ponašanja. Unutar makro i mikro okruženja uspostavlja se složena povezanost niza faktora koji međusobnim delovanjem uspostavljaju savremeni fertilitetni obrazac (Philipov, Liebroer & Klobas, 2015). U tim okvirima, pored ostalog, u literaturi se jasno prepoznaje važnost socio-kulturološkog konteksta, obrazovanja i rodnog aspekta kao bitnih elemenata reproduktivnog ponašanja i nivoa fertiliteta u evropskim državama (Lesthaeghe & Neels, 2002; Van de Kaa, 2003; Gauthier & Philipov, 2008; Adsera, 2011; Testa, 2014; Neyer & Rieck, 2009; Rovny, 2011; Boeckmann, Misra & Budig, 2014).

U Srbiji se pitanje niskog fertiliteta rasvetljava sa nekoliko aspekata i svaki pojedinačan pristup dao je specifičan doprinos sagledavanju njegove determinističke osnove. U sociološkim istraživanjima krajem 1980-ih i tokom 1990-ih, prepoznata je važnost rodnog aspekta i obrazovanja kao faktora oblikovanja iskustva roditeljstva, podele roditeljskih aktivnosti između žena i muškaraca i odlučivanja o rađanju (Blagojević, 1991; Blagojević, 1997). Novijim razmatranjima u srpskoj demografiji rasvetljava se veza između obrazovanja i stopa rađanja (Rašević & Vasić, 2017; Mirić 2019), uticaj psiholoških faktora na odluke o rađanju drugog deteta kod visokoobrazovanih žena (Nikitović, Buturović, Ignjatović, 2018), kao i rodni aspekt reproduktivnog ponašanja (Šobot, 2014; Šobot, 2019). Deo razmatranja se tiče prostorne dimenzije niskog fertiliteta, određujući je kao socio-kulturološki aspekt reproduktivnog ponašanja. Tako se kroz regionalni kontekst evropskih država analizira starosni model fertiliteta (Galjak, 2018). Prostorna dimenzija je prisutna i u tumačenju obrazaca Druge demografske

tranzicije s obzirom na specifičnosti fertiliteta u Srbiji (Arsenović, Nikitović, Magdalenić, 2018; Nikitović, Arsenović, Sekulić i Bajat, 2019).

Prostorni aspekt jeste relevantan pristup i u istraživanjima rodni obrazaca ponašanja i shvatanja rodne jednakosti. U tom kontekstu, akcent se stavlja na osobenosti društvenog razvoja i na vezu između rodni obrazaca na jednoj, i socio-ekonomskog i kulturološkog okruženja, na drugoj strani. Osobenosti razvoja srpskog društva tokom druge polovine 20. veka uobličavale su preovladavajući model podele rodni uloga i promene u pogledu položaja žena (Đurić-Kuzmanović, 2002). Takođe, nejednakosti društvenog razvoja determinišu i različitosti rodni režima država centra i poluperifrije, a one su bitne sa stanovišta razumevanja praksi roditeljstva u Srbiji kao relevantnom okviru niskog fertiliteta (Blagojević Hjuson, 2014).

Tekst pred nama rasvetljava prostornu dimenziju niskog fertiliteta u Srbiji, posmatranjem diferenciranosti prema tipu naselja¹. On je eksplorativnog karaktera, ali njegov cilj nije samo da ukaže na diferenciranost nivoa rađanja, već da se u kontekstu razlika u pogledu obrazovanja i rodni obrazaca protumače pokazatelji reproduktivnog ponašanja u gradskim i ostalim naseljima.

Istraživanja rodni obrazaca i stavova prema rodni ulogama u Srbiji, sprovedena tokom poslednje dve decenije, otkrivaju razlike u pogledu shvatanja rodne ravnopravnosti i prihvatanja modernizacionijskih procesa u toj sferi, kako kada je reč o gradskim i seoskim sredinama, tako i s obzirom na nivo obrazovanja (Ignjatović i dr. 2011; Bobić, 2017; Sekulić, 2017; Poleti Ćosić & Petrović Trifunović, 2017). U kontekstu ovih istraživačkih nalaza, biće sagledane osobenosti nivoa rađanja i reproduktivnog ponašanja prema tipu naselja.

Na temelju relevantni istraživanja niskog fertiliteta, kao i onih o različitostima dva tipa naselja koje se tiču rodni uloga, formulisano je nekoliko ključni stavova koji su oblikovali pristup diskutovanja teme ovog rada. Oni glase:

- Rodne uloge predstavljaju relevantne faktore fertiliteta;
- Nivo obrazovanja je relevantan faktor, kako za fertilitet, tako i za rodne obrasce ponašanja;
- Distinkcija gradska-ostala naselja nije samo prostorna dimenzija

¹ U tekstu se koristi tipologija naselja koja se primenjuje u statistici stanovništva Republičkog zavoda za statistiku, a koja podrazumeva podelu na gradska i ostala. Tipologija naselja je složeno pitanje koje podstiče diskusiju u okviru akademske zajednice i privlači pažnju stručne i naučne javnosti (Živanović, 2018). Ne ulazeći dublje u ovu problematiku, odlučeno je da se i u grafičkim prikazima i u samom tekstu pridržava zvanične tipologije naselja. Grupa naselja definisana kao "ostala" mogla bi se odrediti kao ona koja nisu gradska, ali ne i kao seoska naselja. Iz tog razloga izbegnuta je formulacija "ruralna" ili "seoska" i ako bi to bilo prihvatljivije u stilskom pogledu kada je u pitanju sadržaj teksta.

niskog fertiliteta, već ona implicira osobenosti dva socio-kulturološka okvira unutar kojih se uspostavlja veza između reproduktivnog ponašanja i rodnih uloga;

- Karakteristike gradskih i ostalih naselja u pogledu nivoa obrazovanja žena, kao i one u pogledu rodne ravnopravnosti, produkuju razlike u reproduktivnom ponašanju i u nivou fertiliteta.

Ranije je analizom podataka vitalne statistike ukazano na osobenosti nivoa rađanja u seoskim naseljima srpskog društva krajem 20. veka, podvlačeći nepovoljnosti koje se tiču starosne i polne strukture, iako je fertilitet bio viši nego u gradskim naseljima (Penev, 1999). U radu pred nama predstavljena su dva pokazatelja fertiliteta, izračunata na temelju podataka Popisa stanovništva. To su stope kumulativnog fertiliteta i udeo žena bez dece, posmatrani za kohorte žena koje su u reproduktivnom periodu, kao i za one koje više nisu. Novinu predstavlja i to što su u fokusu objašnjenja diferenciranosti fertiliteta prema tipu naselja rodne uloge i obrazovanje, kao socio-kulturološki elementi.

Ovaj pristup je zasnovan na nedvosmisleno pozitivnom stavu prema rodnoj ravnopravnosti, kao faktoru fertiliteta. Evropske države se razlikuju u pogledu prihvaćenosti rodne ravnopravnosti kao segmenta savremenog fertilitetnog obrasca, što se vidi kroz različite pristupe najvažnijim pitanjima koja se tiču usklađenosti porodice i posla, a u konačnom ishodu kroz razlike u stopama rađanja (Šobot, 2014a; Šobot, 2019).

TEORIJSKI OKVIR

Predmet razmatranja u radu je fertilitet stanovništva gradskih i ostalih naselja u Srbiji. U relevantnoj literaturi koja tretira pitanje niskog fertiliteta opšte je prihvaćen stav da su rodne uloge važan faktor reproduktivnog ponašanja u postindustrijskim društvima. Otuda namera da se u ovom radu različitost fertiliteta po tipu naselja prodiskutuje sa stanovišta rodnih obrazaca ponašanja i osobenosti u pogledu obrazovanja. Takav pristup svoju argumentaciju ima i u sociološkom diskursu koji definiše pojam rodnih uloga i podvlači njihovu društvenu determinisanost.

Rodni obrasci ponašanja su društveni konstrukti, a distinkcija privatno-javno je u osnovi asimetrične podele rodnih uloga i društvene nejednakosti između žena i muškaraca (Papić, 1989). Podređen i marginalizovan položaj žena je duboko društveno uslovljen, a kao produkt društvene strukture on se kontinuirano reprodukuje kroz različite vidove manifestacije, pa se sa nepovoljnim društvenim položajem suočavaju i žene koje su dostigle određeni stepen emancipacije, kao što je slučaj sa onima koje su stekle visoko obrazovanje (Blagojević, 1991). Dostignuti stepen modernizacijskog procesa koji pored pretežnog angažovanja žena u sferi porodice implicira i njenu

zaposlenost van kuće, znači pojačano trošenje ženskih resursa jer su oni i dalje ključni za funkcionisanje porodične zajednice na nivou svakodnevne (Blagojević, 1997).

Teorijski koncept ovog rada podrazumeva kompleksnu vezu koja postoji na relaciji fertilitet - tip naselja - rodne uloge - obrazovanje. Gradska i ostala naselja su socio-kulturološke celine unutar kojih se formiraju rodni obrasci ponašanja i uspostavljaju stavovi prema rodnoj ravnopravnosti. Kada je reč o obrazovanju, ono se posmatra kao faktor rodnih obrazaca i stavova o rodnoj ravnopravnosti, ali i kao faktor reproduktivnog ponašanja.

Imajući sve navedeno u vidu, tumačenje diferenciranosti fertiliteta po tipu naselja zasnovano je na stavu da razlike u udelu lica koja imaju visoko obrazovanje jesu relevantne sa stanovišta uticaja rodnih uloga na fertilitet. Veća zastupljenost visokoobrazovanih žena u gradskim naseljima može u većoj meri da istakne negativan uticaj asimetričnosti rodnih uloga unutar porodice, kroz veću izraženost fenomena nedovoljnog rađanja. Suprotno od toga, niski udeli žena koje imaju visoko obrazovanje i veća raširenost tradicionalnog patrijarhalnog obrasca u ostalim naseljima, predstavljaju drugačije okolnosti uspostavljanja veze između rodnih uloga i reproduktivnog ponašanja. Koncept "samo-žrtvujućeg matrijahata" na mikro nivou (Blagojević, 1997) jeste važan za objašnjenje fertilitetnog obrasca u naseljima koja se odlikuju nižim stepenom emancipacijskog procesa.

Referentni okvir diskusije čine i istraživački nalazi koji se tiču specifičnosti rodnih uloga po tipu naselja, uticaja obrazovanja na rodne obrasce i na stavove o rodnoj ravnopravnosti, kao i oni koji su relevantni sa stanovišta uticaja obrazovanja na reproduktivno ponašanje.

Naselje kao socio-kulturološka odrednica rodnih uloga

U komparativnom istraživanju stavova o rodnim ulogama u Sloveniji, Černič (2007) je pošla od važnosti uticaja strukturalnih i ideoloških faktora, stavljajući ih u kontekst specifične povezanosti sa nivoom socio-ekonomskog razvoja ruralnih i urbanih područja. Urbana ženska populacija ima najmodernije, a poljoprivrednice imaju najkonzervativnije stavove o rodnim ulogama. Međutim, uključivanje drugih nezavisnih varijabli je pokazalo da povezanost stavova o rodnim ulogama sa pripadnošću urbanom ili ruralnom području nije prioritarna i da je ona posredovana stavovima koji se tiču obrazovanja i braka (Černič, 2007). U pogledu podele rodnih uloga u realnom životu, evidentirana je dominantna angažovanost žena u aktivnostima podizanja dece u sve tri grupe. Ipak, postojala je i razlika. Žene iz urbanih naselja, kao i one iz ruralnih koje nisu poljoprivrednice bile su nešto manje opterećene, ali su one u većoj meri bile nezadovoljne organizacijom svakodnevnih poslova i podelom obaveza

vezanim za domaćinstvo. Takođe, one bi se najvećim delom opredelile da budu zaposlene van kuće, pri čemu bi najveći deo njih izabralo zaposlenost s punim radnim vremenom. Mogućnost koja bi podrazumevala da ne rade i da budu posvećene samo podizanju dece bila je gotovo zanemarljiva, osim kod malog dela poljoprivrednica.

Istraživanje stavova u Srbiji, sprovedeno 2010. godine, potvrđuje da u pogledu shvatanja i prihvatanja rodne ravnopravnosti postoji specifičnost onog dela populacije koja se bavi poljoprivredom, što ste manifestovalo kroz češće iskazivanje da devojčice treba da budu poslušne, da se lepo ponašaju i da pomažu u kući, u poređenju sa drugim ispitanicima (Ignjatović i dr., 2011). Međutim, percipiranje ruralne sredine kao područja koje se odlikuje nepovoljnim društvenim položajem žena usled očitog odsustva rodne ravnopravnosti, prisutno je kod značajne većine ispitanika oba pola. Rezultati ovog istraživanja ukazuju da se prihvatanje rodne ravnopravnosti može dovesti u vezu sa veličinom i razvijenošću naselja. Na području Grada Beograda, rodna ravnopravnost kao društvena vrednost je najviše prihvaćena, što je dovedeno u vezu sa obrazovnom strukturom.

Jedno novije istraživanje, usmereno ka rasvetljavanju odnosa prema porodici i organizaciji porodičnog života u srpskom društvu na početku 21. veka iz perspektive rodnih uloga, pokriva nekoliko tema. Razmatrajući uticaj političke kulture na stavove prema porodičnom životu, uočava se da je konzervativizam najmanje prisutan u velikim gradovima, regionalnim centrima i u Vojvodini, a da je najprisutniji u selima (Sekulić, 2017). Merena je i zastupljenost patrijarhalnosti, stavovima o podeli uloga, o zaposlenosti žene i o njenom položaju unutar porodice, a najveća vidljivost je konstatovana u seoskim naseljima, kroz najčešću prisutnost u umerenom obliku (Bobić, 2017). Istražujući institucionalnu podršku usklađivanju profesionalne i porodične sfere, uočena je manja dostupnost ustanova za čuvanje dece u seoskim sredinama, što je nepovoljna okolnost, ali se ukazuje na to da zastupljenost stavova kojima se iskazuje prioritarna obaveza porodice da brine o deci, implicira i manju sklonost ka ovakvom načinu zbrinjavanja male dece (Poletić Ćosić & Petrović Trifunović, 2017).

Rezultati navedenih istraživanja ukazuju da između dva tipa naselja postoji različitost u pogledu prihvatanja rodne ravnopravnosti. U gradskim naseljima su zastupljeniji moderniji stavovi i rodni obrasci ponašanja, dok su u ruralnim naseljima rašireniji konzervativniji stavovi i tradicionalni obrazac podele rodnih uloga.

Obrazovanje i rodne uloge

Nivo obrazovanja u značajnoj meri determiniše prihvaćenost rodne ravnopravnosti, mada u ženskoj populaciji nema bitnije razlike između

onih koje imaju visoko i onih koje imaju srednje obrazovanje, dok je kod muškaraca vidljivije da je pozitivan stav prisutniji kod najobrazovanijih (Ignjatović i dr., 2011). Rezultati istog istraživanja upućuju na vezu između obrazovanja i shvatanja rodne ravnopravnosti, i kod žena i kod muškaraca, što se objašnjava time da uslovi života uobličavaju i odnose unutar porodice. Ukoliko je nivo obrazovanja viši, razlika između muškaraca i žena u pogledu shvatanja rodne ravnopravnosti je manja. Visokoobrazovane žene češće su navodile ravnopravnost u javnoj sferi, zaradama i ukidanje predrasuda, a podelu rada u domaćinstvu su percipirale u manjoj meri nego one koje su imale srednje obrazovanje.

O vezi između obrazovanja i uspostavljanja rodnih modela može se govoriti i sa stanovišta prihvaćenosti određenog vrednosnog sistema koji je relevantan za shvatanje porodičnog života i uspostavljanje odnosa unutar porodice. Žene koje imaju visoko obrazovanje iskazivale su manje konzervativne, a naglašenije emancipacijske stavove (Sekulić, 2017). U skladu sa tim je i nalaz koji govori o tome da je većina ispitanica sa visokim obrazovanjem pripadala kategoriji niske patrijarhalnosti, a u pogledu odluka o rađanju i broju dece, većina njih se rukovodila dogovorom sa partnerom (Bobić, 2017). Među ženama koje su imale srednje obrazovanje, bio je veći udeo onih sa višim nivoom patrijarhalnosti, ali udeo onih koje su odluke o broju dece donele u dogovoru sa partnerom nije bitnije zaostajao u odnosu na visokoobrazovane.

Obrazovanje i reproduktivno ponašanje

Veza između obrazovanja, rodnih uloga i reproduktivnog ponašanja, eksplicitno je definisana kao jedna od ključnih za razumevanje determinističke osnove niskog fertiliteta (Blagojević, 1991). Istraživanjem praksi roditeljstva prepoznat je negativan uticaj konflikta uloga, iskustva sa kojim su pre svega suočene visokoobrazovane žene koje imaju malu decu. Takve okolnosti nisu povoljne sa stanovišta donošenja odluka o rađanju drugog deteta, a kao odgovor na njih javlja se i odustajanje, uprkos tome što je model porodica sa dvoje dece najšire prihvaćeni ideal (Blagojević, 1997).

Kada je reč o uticaju obrazovanja na savremeni fertilitetni obrazac, u novijim naučnim razmatranjima ukazuje se na mogućnost pozitivne veze između visokog obrazovanja i fertiliteta. Međutim, bitnu ulogu ima to da li institucionalni kontekst otvara mogućnosti da se paralelno sa profesionalnom karijerom realizuje i željena veličina porodice (Testa, 2014). Uticaj visokog obrazovanja na reproduktivno ponašanje odvija se putem određenih mehanizama i povezan je sa varijablama kao što su zaposlenost, obrazovne kvalifikacije partnera, kao i manje konzervativni stavovi o partnerstvu i porodici (Davia & Legazpe, 2015). To je složen mehanizam

uticaja, koji je uslovljen i mikro i makro okruženjem. Kada su okolnosti povoljne sa stanovišta mogućnosti da se porodična i profesionalna sfere bolje usklade i da oportuni troškovi podizanja male dece budu niži, onda se i negativni efekti odlaganja rađanja mogu ublažiti. Na to ukazuju i Rašević i Vasić (2017) u analizi veze između nivoa obrazovanja i tendencija stopa ukupnog fertiliteta u Srbiji od 2000-tih.

Odlaganje tranzicije u roditeljstvo među visokoobrazovanim osobama nije samo posledica produženog školovanja. Ono se dovodi u vezu sa potrebom budućih roditelja da umanje neizvesnost, koja implicira i ekonomsku sigurnost porodice i oportune troškove roditeljstva (Vikat, 2004; Adsera, 2011; Vignoli et al., 2018). Imajući u vidu da se u stranoj literaturi ističe da visokoobrazovane žene u kasnijim godinama rađanja mogu da „nadoknade“ odlaganje rađanja, na temelju statističke analize razlike u kumulativnom fertilitetu žena koje imaju visoko obrazovanje i onih koje imaju niže nivoe obrazovanja, pokazano je da u Srbiji to nije slučaj (Mirić, 2019). Razlozi se vide u nedostacima institucionalne podrške usklađivanju sfera porodice i profesije, a kao dodatni ograničavajući faktori navode se brojna strukturalna ograničenja u pogledu tranzicije ka roditeljstvu, pozivajući se na relevantna istraživanja.

Veza između obrazovanja i rađanja uključuje niz specifičnih pitanja i varijabli koje posreduju i usmeravaju uticaj obrazovnog nivoa na reproduktivno ponašanje. Otuda se i u našoj literaturi, u novijim razmatranjima ispituje uticaj subjektivnog zadovoljstva na rađanje drugog deteta među visokoobrazovanim ženama (Nikitović, Buturović & Ignjatović, 2018). Autori konstatuju važnost neekonomskog aspekta za uobličavanje veze između životnog zadovoljstva i namere rađanja drugog deteta, pri čemu navode da „propušteno“ usled kasnije tranzicije u roditeljstvo, može da se „nadoknadi“ ukoliko se stvore uslovi za uspostavljanje ravnopravnijeg rodnog odnosa. Naravno, kako i sami autori ističu, dodatna istraživanja uticaja obrazovanja bi omogućila precizniji uvid u ovu vezu, uzimajući u obzir i njen uticaj među onima koji imaju srednji nivo obrazovanja.

PREGLED ODABRANIH POKAZATELJA PO TIPU NASELJA

Ovaj deo rada usmeren je ka sagledavanju diferenciranosti između gradskih i ostalih naselja u pogledu obrazovne strukture stanovništva i reproduktivnog ponašanja. U tu svrhu odabrano je nekoliko pokazatelja. Kada je reč o obrazovanju, koriste se podaci Popisa stanovništva 2011, a fokus je na ženskoj populaciji i udelu lica koja imaju visoko obrazovanje. Takav pristup je povezan sa predstavljanim istraživačkim nalazima koja upućuju na važnost obrazovanja i kao faktora rodnih obrazaca i kao faktora fertiliteta.

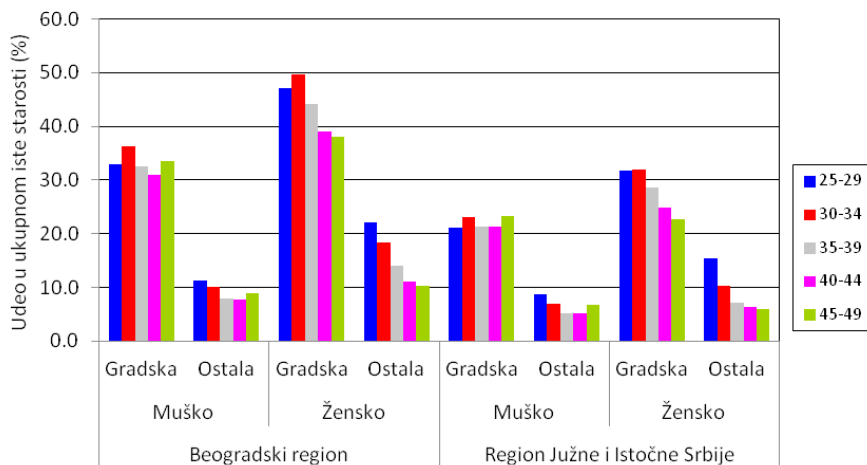
U pogledu reproduktivnog ponašanja, posmatraju se prosečan broj živorođenih po ženi i udeo žena bez dece, izračunati prema podacima popisa stanovništva za popisne godine 1991, 2002. i 2011. Izabrani pokazatelji su predstavljeni za kohorte koje pripadaju reproduktivnom periodu, kao i za one koje više ne pripadaju.

Diferenciranost gradskih i ostalih naselja posmatra se ne samo na nivou Srbije, već je uključen i regionalni aspekt. Sagledavanje razlika između dva tipa naselja na nivou statističkih regiona, daje osnovu za dublje istraživanje uticaja razvijenosti regiona na diferenciranost fertiliteta gradskih i ostalih naselja.

Udeo lica koja imaju visoko obrazovanje

Analiza prostorne dimenzije socio-demografskih karakteristika rodnog režima u Srbiji pokazala je da postoji diferenciranost obrazovne strukture, kako između posmatranih područja, tako i između gradskih i ostalih naselja (Šobot, 2014b). Pored toga, uočene su prostorne osobenosti rodnih razlika u obrazovanju. Posmatrajući generacije s početka 1960-ih, rodni jaz u obrazovanju se manifestuje kroz veće udele visoko obrazovanih u ženskoj populaciji. Prostorna razlika je izražena kroz najveće udele visokoobrazovanih žena u Beogradskom regionu, dok žensko stanovništvo Regiona Južne i Istočne Srbije ima značajno nepovoljniju obrazovnu strukturu (Šobot, 2014c; Šobot, 2015).

Grafikon 1. Udeo lica s višim ili visokim obrazovanjem starih 25-49 godina, po polu i tipu naselja. Beogradski region i Region Južne i Istočne Srbije, 2011. (u procentima)

Izvor: Izračunato na osnovu podataka Popisa stanovništva Srbije 2011.

Uzimajući u obzir pomenute nalaze, ovde će biti ukazano na nekoliko osnovnih različitosti u nivou obrazovanja stanovništva gradskih i ostalih naselja u dva regiona između kojih je diferenciranost najizraženija. Prema podacima Popisa stanovništva 2011, posmatrajući starosne grupe 25-29, 30-34, 35-39, 40-44 i 45-49 godine (generacije rođene 1962-1986), vidi se jasno izdvajanje ženske populacije gradskih naselja Beogradskog regiona, s obzirom na najviše udele onih koje su stekle visoko obrazovanje (Grafikon 1). Gotovo polovina žena starosti 25-29 i 30-34 godine završile su fakultet, a udeli su visoki i u preostale tri kohorte. Kretali su se od oko 44% među onima koje su imale 35-39 godina, do blizu 40% u starosnim grupama 40-44 i 45-49 godina. U ženskoj populaciji gradskih naselja Regiona Južne i Istočne Srbije zastupljenost onih koje su stekle visoko obrazovanje u pojedinim starosnim grupama bila je čak i dvostruko niža.

U ostalim naseljima značajno je manja zastupljenost osoba koje su imale visoko obrazovanje, u oba regiona. To je posebno vidljivo u ostalim naseljima Regiona Južne i Istočne Srbije, u kohortama 35-39, 40-44 i 45-49 godina (generacije 1962-1976). U svakoj od ovih starosnih grupa, manje od 10% žena je imalo visoko obrazovanje, što je bilo oko četiri puta manje nego u gradskim naseljima.

Najveća zastupljenost žena koje su stekle visoko obrazovanje, kada se posmatraju ostala naselja zabeležena je u kohortama 25-29 i 30-34. U Beogradskom regionu udeli su 22,1% i 18,4%, a u Regionu Južne i Istočne Srbije 15,4% i 10,2%.

Razlika po tipu naselja izraženija je u generaciji 1966 i kod starijih. U Beogradskom regionu, u starosnim grupama 45-49 i 50-54 godine diferenciranost je izražena kroz gotovo četiri, a kod starih 55-59 godina gotovo pet puta veću zastupljenost osoba koje su stekle visoko obrazovanje u gradskim naseljima. Diferenciranost je još izraženija u Regionu Južne i Istočne Srbije u starosnim grupama 50-54 i 55-59 godina. Udeo visokoobrazovanih u prvoj kohorti je bio više od četiri, a u drugoj i pet puta veći u odnosu na žene iz ostalih naselja.

Razlika između žena i muškaraca u udelu lica koja su stekla visoko obrazovanje najizraženija je u ostalim naseljima Beogradskog regiona. Žene starosti 25-29, 30-34 i 35-39 godina (generacije 1972-1986) gotovo dva puta češće su bile visokoobrazovane nego muškarci istih starosnih kohorti. U gradskim naseljima, rodna razlika je manja i između dva posmatrana regiona gotovo ne postoji razlika u tom pogledu. Takođe, u kohorti 45-49 i kod starijih, ili ne postoji razlika između žena i muškaraca ili se ispoljava kroz nešto veće udele visokoobrazovanih u muškoj populaciji (Grafikon 1 i Tabela 1). Rodna razlika u „korist“ žena je naglašenija tek među rođenima u drugoj polovini 1960-ih i kasnije.

Tabela 1. Udeo lica starih 50-54 i 55-59 godina sa srednjim i tercijarnim obrazovanjem, po polu i tipu naselja. Beogradski region i Region Južne i Istočne Srbije, 2011. (u procentima)

Starost	Pol	Srednje		Tercijarno	
		gradska	ostala	gradska	ostala
Beogradski region					
50 - 54	Muško	57,9	70,1	36,0	10,4
	Žensko	55,5	56,0	34,3	8,8
55 - 59	Muško	55,9	63,0	36,5	9,6
	Žensko	54,1	44,0	32,0	6,9
Region Južne i Istočne Srbije					
50 - 54	Muško	60,2	52,5	24,9	7,9
	Žensko	55,9	36,0	19,9	4,6
55 - 59	Muško	55,5	39,7	24,1	6,2
	Žensko	49,5	20,7	16,6	3,0

Izvor: Izračunato na osnovu rezultata popisa stanovništva 2011.

Stope kumulativnog fertiliteta

Kumulativni fertilitet u gradskim naseljima je u sve tri posmatrane popisne godine niži nego u ostalim naseljima (Tabela 2). Pad završnog fertiliteta, kao tendencija registrovana u Srbiji na opštem nivou (Rašević, 2015), vidljiv je i kroz kretanje prosečnog broja živorođenih u oba tipa naselja. Smanjivanje stopa kumulativnog fertiliteta je intenzivnije u gradskoj populaciji. U ostalim naseljima, žene koje su u vreme popisa stanovništva 2011. imale 40-44 godine (generacije 1967-1971) u proseku su rodile gotovo dvoje dece (Tabela 2).

Da bi smo imali što veći obuhvat generacija čije reproduktivno ponašanje posmatramo ukratko ćemo se osvrnuti na stope kumulativnog fertiliteta žena koje su u Popisu stanovništva 1991. bile pri kraju i one koje su izašle iz fertilnog perioda. Za razliku od gradskih naselja, žene koje su imale 40-44 i 45-49 godina (generacije 1942-1951) u ostalim naseljima u proseku su rodile dvoje dece. Na tom nivou je i kumulativni fertilitet žena koje su izašle iz plodnog perioda (50-54 i 55-59 godina, a to su generacije 1941-1932), dok je kod starijih bio nešto veći. Najveći prosečan broj živorođenih, od oko tri deteta po ženi, zabeležen je među onima koje su tada imale 75 i više godina (generacije 1916 i starije). Kada je reč o gradskim naseljima vidimo ne samo da je kumulativni fertilitet niži čak i u starijim generacijama, nego i da je prosečan broj živorođenih manji od dva deteta po ženi zabeležen vrlo rano. Mada je potrebna opreznost, s obzirom na to da je moguće da su stope kumulativnog fertiliteta niže od zaista ostvarenog usled smrtnosti žena u ovom životnom dobu, evidentno je da je u generacijama s početka

1930-ih završni fertilitet bio ispod potreba proste reprodukcije. U starosnim grupama 50-54 i 55-59 godina stope kumulativnog fertiliteta su iznosile 1,69 i 1,73. Prosečan broj živorođenih manji od dva deteta po ženi prisutan je i u kohorti 60-64 godine.

Tabela 2. Prosečan broj živorođene dece po ženi, po starosti i tipu naselja. Srbija, 1991, 2002. i 2011.

Starost	1991		2002		2011	
	gradska	ostala	gradska	ostala	gradska	ostala
Svega	1,49	1,95	1,36	1,72	1,34	1,64
15 - 19	0,05	0,12	0,03	0,06	0,02	0,04
20 - 24	0,46	0,82	0,24	0,50	0,18	0,37
25 - 29	1,10	1,52	0,75	1,24	0,58	1,02
30 - 34	1,57	1,89	1,30	1,74	1,10	1,58
35 - 39	1,73	2,00	1,61	1,93	1,46	1,85
40 - 44	1,76	2,00	1,73	1,99	1,62	1,95
45 - 49	1,74	2,01	1,74	1,98	1,70	1,97
50 - 54	1,69	2,03	1,72	1,96	1,75	1,97
55 - 59	1,73	2,12	1,71	1,95	1,75	1,95
60 - 64	1,86	2,29	1,65	1,93	1,72	1,92
65 - 69	1,97	2,51	1,67	2,00	1,70	1,89
70 - 74	2,18	2,82	1,78	2,14	1,64	1,88
75+	2,46	3,19	1,98	2,45	1,73	2,03

Izvor: Izračunato na osnovu rezultata popisa stanovništva 1991, 2002. i 2011.

Posmatrajući tendencije u međupopisnim periodima, vidimo da se pad stopa kumulativnog fertiliteta u oba tipa naselja odvijao kao posledica ponašanja najmlađih kohorti (Tabela 2). U gradskim naseljima ne samo da je intenzivniji, već se smanjivanje prosečnog broja živorođenja beleži u većem obuhvatu kohorti. Pad stopa kumulativnog fertiliteta u starosnim grupama 20-24 i 25-29 godina, izraženiji je između popisa 1991-2002, nego u međupopisnom periodu 2002-2011. Mada je i 1991. u ovim starosnim kohortama zabeležen veoma nizak nivo rađanja, takođe izraženije u gradskim naseljima, žene koje su u vreme Popisa 2002. pripadale ovim dvema starosnim grupama (generacije 1973-1982) u proseku su rodile manji broj dece. U gradskim naseljima za 0,22 i 0,36 deteta, a u ostalima za 0,31 i 0,28 deteta manje u odnosu na one koje su 1991. pripadale starosnim grupama 20-24 i 25-29 godina (generacije od 1962 zaključno sa 1971). Žene gradskih naselja koje su 2002. imale 25-29 godina u proseku su rodile manje od jednog deteta, dok su one iz ostalih naselja rodile nešto više od jednog deteta po ženi (Tabela 1).

U međupopisnom periodu 1991-2011, u gradskim naseljima postoji značajnije smanjenje stopa kumulativnog fertiliteta u kohortama 30-34 i 35-39 godina. Žene koje su u Popisu stanovništva 2011. pripadale ovim starosnim grupama (generacije 1972-1981) u proseku su rodile za 0,48 i 0,27 deteta manje u odnosu na iste starosne grupe 1991 (generacije 1952-1961). U ostalim naseljima pad je bio manji i iznosi 0,31 i 0,15 deteta (Tabela 1). U gradskim naseljima žene koje su u Popisu stanovništva 2011. pripadale starosnoj grupi 30-34 godine, u proseku su rodile 1,10 deteta.

Kohorte 20-24 i 25-29 godina privlače pažnju niskim kumulativnim fertilitetom prema popisu stanovništva 2011. Prosečan broj živorođenih je veoma nizak i među ženama iz ostalih naselja (Tabela 1). Posmatrajući kohorte 40-44 i 45-49 godina (rođene 1962-1971), žene pri kraju reproduktivnog perioda, uočavamo da je u ostalim naseljima kumulativni fertilitet blizu dva deteta po ženi, dok je u gradskim naseljima bio niži (Tabela 1).

Diferenciranost između gradskih i ostalih naselja u pogledu stopa kumulativnog fertiliteta, prema Popisu 2011., najizraženija je u kohortama 25-29 i 30-34 godine. Žene iz gradskih naselja u proseku su rodile za 0,44 i za 0,48 deteta manje, u odnosu na iste starosne grupe žena ostalih naselja. Razlika nije zanemarljiva ni u slučaju starosne grupe 35-39 godina, kao ni onih koje su bliže kraju reproduktivnog perioda (40-44 i 45-49 godina). Žene ovih kohorti iz gradskih naselja u proseku su rodile manji broj dece (za 0,39, 0,32 i za 0,27 deteta) u odnosu na one iz ostalih naselja. U slučaju starosnih grupa 50-54 i 55-59 godina (generacije 1961-1952) diferenciranost između dva tipa naselja je nešto blaža (prosečan broj živorođenih u gradskim je za oko 0,21 dete manji).

Razlika u pogledu kumulativnog fertiliteta između gradskih i ostalih naselja, ne manifestuje se isto 2011 i 1991. U ranijoj popisnoj godini, diferenciranost između dva tipa naselja je bila veća u kohorti 20-24 godne, dok je 2011. veća u starosnim grupama od 30 do 44 godine. Takođe, 1991. je veća razlika između dva tipa naselja u starosnim grupama koje su izašle iz reproduktivnog perioda, a najizraženija je u najstarijim generacijama.

Regionalni aspekt

Prema podacima Popisa stanovništva 2011. godine, u svim regionima je niži prosečan broj živorođenih u gradskim nego u ostalim naseljima. Ipak, jasno se vidi da su stope kumulativnog fertiliteta najniže u gradskim naseljima Beogradskog regiona, u svim starosnim kohortama (Tabela 3), što je rezultiralo i izraženijom razlikom po tipu naselja u svim generacijama.

Posmatrajući kohorte koje pripadaju optimalnom reproduktivnom periodu, najniže vrednosti prosečnog broja živorođenih su kod žena starosti 20-24 godine, a ujedno to je starosna grupa u kojoj su razlike između dva

tipa naselja najniže u svim regionima. Najizraženija diferenciranost prema tipu naselja u svim regionima je u kohortama 25-29 i 30-34 godine, mada je za razliku od ostalih u Beogradskom regionu ona gotovo jednako intenzivna i u drugim starosnim grupama koje pripadaju reproduktivnom periodu.

U ovom regionu razlika je najintenzivnija u kohorti 30-34 godine (generacije 1977-1981). Prosečan broj živorođenih u gradskim naseljima je za 0,50 deteta manji nego u ostalim naseljima. Žene ove starosti u gradskim naseljima Beogradskog regiona u proseku su rodile manje od jednog deteta. Veoma niska stopa kumulativnog fertiliteta odlikuje i starosnu kohortu 35-39 godina (generacije 1972-1976). U gradskim naseljima žene ove starosti u proseku su rodile za 0,46 deteta manje u odnosu na žene iste starosti iz ostalih naselja. Razlika između dva tipa naselja neznatno je blaža u starosnim grupama 40-44 i 45-49 godina (generacije 1962-1971) i iznosi nešto manje 0,4 deteta.

Tabela 3. Prosečan broj živorođene dece po ženi, po starosti i tipu naselja. Srbija, po regionima, 2011.

Starost	Beogradski region		Region Vojvodine		Region Šumadije i Zapadne Srbije		Region Južne i Istočne Srbije	
	gradska	ostala	gradska	ostala	gradska	ostala	gradska	ostala
Svega	1,21	1,54	1,37	1,61	1,43	1,70	1,43	1,62
15 - 19	0,02	0,03	0,03	0,05	0,02	0,04	0,03	0,05
20 - 24	0,13	0,29	0,19	0,34	0,19	0,37	0,25	0,43
25 - 29	0,40	0,84	0,61	0,95	0,70	1,06	0,75	1,14
30 - 34	0,87	1,37	1,14	1,54	1,27	1,64	1,28	1,66
35 - 39	1,26	1,72	1,50	1,81	1,60	1,91	1,60	1,86
40 - 44	1,44	1,87	1,66	1,91	1,75	2,00	1,73	1,94
45 - 49	1,55	1,94	1,73	1,94	1,79	2,02	1,79	1,95
50 - 54	1,62	1,93	1,78	1,94	1,83	2,02	1,83	1,93
55 - 59	1,63	1,92	1,77	1,92	1,82	2,02	1,81	1,90
60 - 64	1,62	1,88	1,74	1,90	1,81	2,01	1,78	1,83
65 - 69	1,61	1,83	1,70	1,90	1,78	1,98	1,75	1,78
70 - 74	1,53	1,86	1,66	1,92	1,74	1,95	1,72	1,77
75 +	1,57	2,02	1,76	2,08	1,87	2,11	1,84	1,88

Izvor: Izračunato na osnovu rezultata Popisa stanovništva 2011.

U slučaju generacija koje su izašle iz reproduktivnog perioda diferenciranost kumulativnog fertiliteta po tipu naselja je blaža. U Beogradskom regionu žene iz gradskih naselja starosti 50-54 i 55-59 godina (generacije 1961- 1952) rodile su u proseku za oko 0,3 deteta manje u odnosu na one iz ostalih naselja, dok se u ostalim regionima razlika kreće od oko 0,1 do 0,2 deteta.

Udeo žena bez živorođene dece prema starosti

Prema Popisu stanovništva 2011. godine, u ženskoj populaciji gradskih naselja koje su imale 50-59 godina udeo onih koje nisu učestvovala u reprodukciji iznosio je 9,8%, a među ženama ostalih naselja 6,8%. Procenti su nešto veći u kohortama koje su pri kraju reproduktivnog perioda (40-44 i 45-49 godina) u oba tipa naselja, ali ipak je u gradskim zastupljenost veća i ukazuje na prisustvo tzv. voljnog ili sociološkog steriliteta² (Tabela 4). Imajući u vidu da u ovim starosnim kohortama u narednom periodu najverovatnije neće doći do bitnije promene udela žena koje su učestvovala u reprodukciji, može se očekivati porast udela žena koje nisu rađale u generacijama 1962-1971 u odnosu na generacije 1952-1961, u oba tipa naselja. Fenomen „bezdetnosti“ bi bio rašireniji u gradskim nego u ostalim naseljima, ali uočeni udeli žena bez dece upućuju na mogućnost širenja ove pojave i u ostalim naseljima.

U gradskim naseljima svaka peta žena starosti 35-39 godina nije učestvovala u reprodukciji. To je blizu dva puta veći udeo nego u ostalim, a može se tumačiti odlaganjem početka rađanja nakon 35. godine u gradskim naseljima. Popis stanovništva 2021. će pružiti realniju sliku učestvovanja u reprodukciji ovih generacija žena (1972-1976).

Tabela 4. Udeo žena starih 20-59 godina koje nisu rađale, po starosti i tipu naselja. Srbija, 1991. i 2011. (u procentima)

Starost	1991		2011	
	gradska	ostala	gradska	ostala
20 - 24	67,0	47,4	86,7	74,7
25 - 29	33,6	19,5	62,3	41,9
30 - 34	15,7	9,6	35,6	20,6
35 - 39	10,6	6,8	21,4	12,0
40 - 44	9,1	6,4	15,5	8,9
45 - 49	9,3	6,7	12,5	7,7
50 - 54	11,1	7,8	10,1	7,0
55 - 59	12,6	8,1	9,5	6,5

Izvor: : Izračunato na osnovu rezultata popisa stanovništva 1991. i 2011.

Kada je reč o mlađim starosnim grupama, uočavaju se promene u odnosu na raniji period koje ukazuju na porast udela onih koje još uvek nisu učestvovala u reprodukciji, što se pre svega može dovesti u vezu sa širenjem i intenziviranjem odlaganja rađanja u međupopisnim periodima. U tom pogledu su uočene određene specifičnosti prema tipu naselja.

² Ovaj pojam se koristi u demografskoj literaturi kako bi se izdvojio socio-psihološki segment uslovljenosti pojave odustajanja od roditeljstva. Rašević (2015) ukazuje da se udeo žena bez živorođene dece veći od 9% smatra sociološkim sterilitetom.

U starosnoj grupi 20-24 godine visoki su udeli žena koje nisu učestvovalе u reprodukciji u oba tipa naselja, mada je ipak njihova zastupljenost veća u gradskim sredinama (Tabela 4). Udeli su veći 2011. (generacije 1987-1991) nego među ženama koje su pripadale ovoj starosnoj grupi 1991. godine (generacije 1967-1971). Uočeni porast procenta onih koje nisu započele reprodukciju u starosti 20-24 godine, u međupopisnom periodu 1991-2011, veći je u ostalim naseljima (za blizu jednu trećinu), nego u gradskim (za jednu petinu), što je rezultiralo smanjivanjem razlike između dva tipa naselja.

Među ženama koje su u vreme popisa stanovništva 2011 pripadale starosnim grupama 25-29, 30-34 i 35-39 godina, udeli onih koje nisu učestvovalе u reprodukciji veći su oko dva puta, u odnosu na žene koje su pripadale ovim starosnim grupama u vreme popisa 1991, kako u gradskim, tako i u ostalim naseljima (Tabela 4). Najizraženija diferenciranost između dva tipa naselja 2011. godine se pomerila na starosnu grupu 25-29 godina, za razliku od 1991, kada je ona bila izraženija među ženama starosti 20-24 godine. Intenzitet nejednačenosti nije promenjen.

Procentat žena koje nisu učestvovalе u reprodukciji među ženskom populacijom gradskih naselja starosti 25-29 godina 2011, bio je za jednu petinu veći u odnosu na žene iste starosti u ostalim naseljima. Diferenciranost po tipu naselja u pogledu udela u starosnoj grupi 30-34 godine iznosila je petanest procentnih poena, što je dva i po puta veća razlika od one koja je postojala između dva tipa naselja 1991. godine. Takođe, i u slučaju žena koje su 2011. imale 35-39 i 40-44 godine razlika između gradskih i ostalih naselja bila je oko dva i po puta veća nego kada se posmatraju iste starosne grupe 1991. Kada je reč o starosnoj grupi 45-49 godina, diferenciranost po tipu naselja je takođe veća 2011. nego 1991, ali je izražena u nešto manjoj meri nego u mlađim kohortama. Suprotno od ovih starosnih grupa, kada se posmatraju žene koje su izašle iz reproduktivnog perioda (50-54 i 55-59 godina), razlika između gradskih i ostalih naselja je ili ista u posmatranim popisnim godinama, ili je neznatno veća 1991.

Regionalni aspekt

U gradskim naseljima Beogradskog regiona zabeleženi su najveći udeli žena koje nisu učestvovalе u reprodukciji (Tabela 5). To je slučaj sa jednom petinom žena koje su u Popisu stanovništva 2011. imale 40-49 godina (generacije 1962-1971), što je dva puta veći udeo u odnosu na gradska naselja Regiona Južne i Istočne Srbije.

U gradskim naseljima Beogradskog regiona, udeo žena bez živorođene dece među onima koje su pripadale kohorti 45-49 godina (generacije 1962-1966) bio je za blizu četiri procentna poena veći u odnosu na kohortu

50-54 godine (generacije 1957-1961), kod koje se takođe može govoriti o prisutnosti sociološkog steriliteta (Tabela 5). Uočena razlika je veća nego u gradskim naseljima drugih regiona.

Tabela 5. Udeo žena koje nisu rađale po starosti i tipu naselja. Srbija, po regionima, 2011. (u procentima)

Starost	Beogradski region		Region Vojvodine		Region Šumadije i Zapadne Srbije		Region Južne i Istočne Srbije	
	gradska	ostala	gradska	ostala	gradska	ostala	gradska	ostala
20 - 24	90,9	79,1	86,1	76,6	85,3	74,5	82,6	70,6
25 - 29	72,9	49,4	60,3	45,2	55,2	40,6	52,9	35,5
30 - 34	45,8	27,1	33,0	21,7	28,6	19,9	27,3	16,5
35 - 39	29,2	15,8	19,4	13,2	17,1	11,4	15,2	9,7
40 - 45	22,1	10,9	13,8	9,8	12,0	8,6	11,0	7,3
45 - 49	17,5	8,6	11,3	8,1	10,5	7,4	8,6	7,0
50 - 54	13,9	7,6	9,0	7,9	8,6	6,5	7,6	6,6
55 - 59	12,4	6,6	8,6	7,5	8,3	6,0	7,4	6,2
60 - 64	11,7	6,8	8,8	7,8	8,2	6,1	7,6	6,3
65 - 69	11,5	8,3	9,3	7,5	9,3	7,1	8,2	6,8
70 - 74	13,6	8,5	10,8	8,5	10,7	8,1	9,9	7,9
75 - 79	15,2	9,7	12,8	9,2	11,5	8,6	11,3	9,3
80+	17,3	11,4	14,6	10,4	12,7	8,6	11,4	9,0

Izvor: Izračunato na osnovu rezultata Popisa stanovništva Srbije 2011.

Diferenciranost po tipu naselja postoji i kada je reč o kohortama koje pripadaju optimalnom reproduktivnom dobu. I u ovom slučaju je najizraženija u Beogradskom regionu. Udeo žena koje još uvek nisu učestvovala u reprodukciji veći je u gradskim nego u ostalim naseljima i to u kohorti 25-29 godina za gotovo jednu četvrtinu, kod starih 30-34 godine za blizu jedne petine, a kod onih koje su imale 35-39 godina za oko trinaest procentnih poena.

Posmatrajući ostala naselja, uočava se da su udeli žena koje nisu učestvovala u reprodukciji takođe najveći u Beogradskom regionu. U poređenju sa ostalim naseljima Regiona Južne i Istočne Srbije, udeo je veći za oko četrnaest procentnih poena u starosnoj grupi 25-29 godina i za za blizu deset procentnih poena u kohorti 30-34 (Tabela 5).

DISKUSIJA

Različitos fertiliteta u gradskim i ostalim naseljima, kao zasebnim socio-kulturološkim celinama, posmatra se u kontekstu razlika u obrazovanju i odnosa prema podeli rodni uloga jer su to dva važna faktora savremenog

fertilitetnog obrasca. Diferenciranost prema tipu naselja manifestuje se kroz intenzivniju naglašenost fenomena nedovoljnog rađanja u gradskim sredinama, ali i u ostalim naseljima zabeležen je pad kumulativnog fertiliteta ispod potreba proste reprodukcije. Imajući u vidu da su nepovoljna starosna i polna struktura seoskih naselja proizveli pad broja živorođenja, zabeležen u periodu 1981-1991. i nastavljen u narednoj deceniji (Penev, 1999), uprkos tome što su stope kumulativnog fertiliteta više u odnosu na gradska naselja, ne može se biti veći optimista kada je reč o mogućnosti „rehabilitacije“ nivoa rađanja u ostalim naseljima, u poređenju sa gradskim. Tome u prilog govore i analize koje „manjak“ ženskog stanovništva starosti 20-49 godina, vide kao bitnu prepreku održivosti demografskog razvoja Srbije (Šobot, 2013; Nikitović, 2020).

Prema Popisu stanovništva 2011, stope kumulativnog fertiliteta kod žena u optimalnom reproduktivnom periodu (20-34 godine) jesu veće u ostalim naseljima nego u gradskim, ali i u ovoj grupi naselja mali je prosečan broj živorođenja kod žena mlađih od 30 godina. Žene koje su imale 20-24 godine u proseku su rodile 0,37 deteta, a one iz starosne grupe 25-29 godina, 1,02 deteta. Pored toga, jedna petina žena starosti 30-34 godine nije učestvovala u reprodukciji. Takođe, mada je u kohorti 35-39 godina udeo od oko 12% dva puta niži nego u gradskim naseljima, on nije zanemarljiv sa stanovišta nagoveštaja mogućeg širenja sociološkog steriliteta. Da li će i u ovim naseljima doći do pojave i širenja „bezdetnosti“ u generacijama s kraja 1970-ih i početka 1980-ih, videćemo nakon Popisa stanovništva 2021.

Pad prosečnog broja živorođenih ispod potreba proste reprodukcije, među ženama koje su izašle iz plodnog perioda, postoji u oba tipa naselja, mada je on intenzivniji u gradovima i u njima je ranije počeo. Stope kumulativnog fertiliteta ispod dva deteta po ženi registrovane su u gradskim naseljima još među generacijama s početka 1930-ih. U ostalim naseljima stope su iznosile dva deteta po ženi, uključujući i rođene u prvoj polovini 1950-ih.

Posmatrajući međupopisne periode 1991-2011, najizraženiji pad prosečnog broja živorođenih desio se u starosnim grupama 20-24 i 25-29 godina. Međutim, o intenzitetu pada prosečnog broja živorođenih u gradskim naseljima svedoče i niže vrednosti među ženama starosti 30-39 godina 2011, u odnosu na žene iste starosti u Popisu stanovništva 1991. One pokazuju reproduktivno ponašanje generacija iz 1970-ih, koje se odlikuje značajnim obuhvatom populacije koja prihvata model odlaganja rađanja posle 30-te godine života.

Posmatrano prema popisu stanovništva 2011, žene rođene u 1960-im, pri kraju reproduktivnog perioda nisu realizovale nivo rađanja dovoljan za prostu reprodukciju, ni u jednom tipu naselja. Ipak, taj jaz je bio minimalan u ostalim naseljima. U gradskim naseljima je bio nešto izraženiji, ali ne

postoji značajnija promena u pogledu odstupanja od nivoa potrebnog za zamenu generacija koji je zabeležen među generacijama 1950-ih koje su izašle iz reproduktivnog perioda. Da li će u generacijama iz 1970-ih biti zabeležen izraženiji pad završnog fertiliteta ostaje da se vidi u narednom Popisu.

Diferenciranost stopa kumulativnog fertiliteta između dva tipa naselja, prema poslednjem Popisu stanovništva (2011) najizraženija je u starosti 25-34 godine, kao posledica intenziviranja odlaganja rađanja u gradskim naseljima. U gradovima je ranije došlo do pomeranja tranzicije u roditeljstvo i do pada kumulativnog fertiliteta, ali su tendencije u ostalim naseljima bile takve da je došlo do smanjivanja razlike po tipu naselja u generacijama 1950-ih. To su kohorte koje su u vreme popisa stanovništva 2011. bile pri kraju reproduktivnog perioda.

Posmatrajući regione, jasno je izdvajanje gradskih naselja Beogradskog regiona, u kojima su najniže stope kumulativnog fertiliteta, a diferenciranost između dva tipa naselja je intenzivna i u starosti 30-39 godina. Moguće je da će u ovom regionu doći do produbljanja razlike u završnom fertilitetu, usled nižih stopa kumulativnog fertiliteta u gradskim naseljima, kada je reč o generacijama 1970-ih.

Promene u reproduktivnom ponašanju ispoljene kroz odlaganje rađanja intenzivnije su u gradskim naseljima. Prvo dolazi do pomeranja tranzicije u roditeljstvo nakon 25-te godine. U generacijama iz 1980-ih, među ženama koje su imale 20-24 godine udeo onih koje još uvek nisu rodile dete je za jednu petinu veći u odnosu na generacije 1960-ih. Pomeranje ulaska u roditeljstvo nakon 30-te godine i širenje tog modela mogu povećati diferenciranosti između dva tipa naselja. Ipak, treba imati u vidu da je ova pojava u određenoj meri prisutna i u ostalim naseljima. U ostalim naseljima Beogradskog regiona, gotovo 50% žena koje su u vreme Popisa stanovništva 2011. imale 25-29 godina i blizu 30% onih koje su imale 30-34 godine nisu nisu učestvovala u reprodukciji. Razlika je najizraženija u odnosu na ostala naselja Regiona Južne i Istočne Srbije, gde udeli iznose nešto više od jedne trećine i oko 16%

Tumačenje diferenciranosti fertiliteta gradskih i ostalih naselja sa stanovišta razlika u obrazovnoj strukturi, raširenosti rodni obrazaca i prihvaćenosti rodne ravnopravnosti zahteva pojašnjenje. Fertilitetni obrazac u gradskim naseljima bi se mogao protumačiti kao posledica izostanka adekvatnog institucionalnog okvira koji bi ublažio negativne implikacije modernizacijskih procesa u sferi rodni uloga, bitnih sa stanovišta odlučivanja o rađanju. U gradskim naseljima Beogradskog regiona 50% ženskog stanovništva 30-34 godine ima visoko obrazovanje, prosečan broj živorođenih je manji od jednog deteta, dok je udeo žena koje nisu rađale blizu 50%. U kohorti 35-39 godina, gde je takođe visok udeo visokoobrazovanih (oko 45%), situacija je nešto povoljnija, ali su demografski pokazatelji ipak

prilično upozoravajući. Stopa kumulativnog fertiliteta je 1,26, dok gotovo 30% žena ove starosti još uvek nije učestvovalo u reprodukciji.

Kada je reč o ostalim naseljima, tumačenje je kompleksnije. Nivo rasprostranjenosti tradicionalnih stavova i rodni obrazaca mogao je da deluje u smeru „mirenja“ sa stvarnošću, čime asimetričnost rodni uloga nije imala toliko snažan negativan uticaj kao u gradskim naseljima. To je u skladu sa rezultatima istraživanja koja ukazuju da nepovoljni socio-ekonomski uslovi predstavljaju plodotvorno tlo za retradicionalizaciju i repatrijarhalizaciju odnosa u porodici, dovodeći do širenja obrasca „samožrtvujućeg mikro-matrijarhata“ (Blagojević, 1997). Pored toga, s obzirom na to da je kod muškaraca izraženija povezanost visokog obrazovanja sa prihvaćenošću rodne ravnopravnosti (Ignjatović i dr., 2011), niski udeli visokoobrazovanih u muškoj populaciji, mogu biti snažan ograničavajući faktor širenja modernijeg obrasca podele rodni uloga u ovim naseljima. Konfliktnost u tom pogledu može biti naglašenija u mlađim generacijama, kako s obzirom na veće udele visokoobrazovanih lica u ženskoj populaciji, tako i zbog drugačijeg stava žena prema ravnopravnoj podeli rodni uloga unutar porodice. Istraživanja ukazuju da između žena koje imaju visoki i onih koje imaju srednji nivo obrazovanja, nema bitnije razlike u prihvatanju rodne ravnopravnosti (Ignjatović i dr., 2011), kao i to da nezadovoljstvo položajem unutar porodice može biti prisutno i u većem delu ženske populacije ruralnih područja (Černič, 2007). To što su u ženskoj populaciji udeli visokoobrazovanih značajno manji nego u gradskim naseljima, svakako jeste segment koji privlači pažnju sa stanovišta položaja žena u ostalim naseljima. Takođe, srednje obrazovanje nije nešto što treba zanemariti kao pokazatelj odnosa prema zaposlenosti žene i prema tome da se njena uloga ne svodi samo na onu koja se tiče podizanja dece i poslova unutar porodice. U ovoj grupi naselja, prema Popisu stanovništva 2011, oko 60% žena u svakoj od starosnih grupa 25-29, 30-34 i 35-39 godina imale su srednji nivo obrazovanja.

Negativan uticaj tradicionalnog patrijarhata u ostalim naseljima vidljiviji je u analizama koje upućuju na „manjak“ ženskog stanovništva koje pripada fertilnom kontingentu. Kao pojava koja se dovodi u vezu sa osobenostima migracionih kretanja žena na regionalnom i lokalnom nivou, ona je dobar pokazatelj važnosti rodni aspekta kada je reč o ovom tipu naselja. Pored toga, podaci o kumulativnom fertilitetu i učešću žena u reprodukciji u mlađim generacijama, upućuju na širenje odlaganja rađanja i pomeranje ulaska u roditeljstvo i posle 30-te godine života. Takve tendencije pojačavaju važnost rodni obrazaca na način i u onom smeru koji su prepoznati u gradskim naseljima.

Regionalni aspekt diferenciranosti fertiliteta gradskih i ostalih naselja, dodatno nas upućuje na to da je vezu koja postoji između obrazovanja,

rodnih uloga i fertiliteta potrebno sagledavati i tumačiti u kontekstu socio-ekonomskog razvoja regionalnih celina u Srbiji. Kao dva ekstrema u svim posmatranim pokazateljima pojavljuju se Beogradski region i Region Južne i Istočne Srbije. U prvom su veoma nizak fertilitet, intenzivno pomeranje tranzicije u roditeljstvo posle 30-te, pa i nakon 35-te godine života, kao i visoki udeli visokoobrazovanih žena. U drugom, stope kumulativnog fertiliteta su bliže nivou proste reprodukcije, manji su udeli žena koje nisu učestovale u reprodukciji u optimalnom reproduktivnom periodu, a udeli visokoobrazovanih su značajno niži. Razlika između ova dva regiona vidljiva je u pogledu oba tipa naselja, ali je intenzivnija kada su u pitanju gradovi, kao posledica izraženosti fenomena nedovoljnog rađanja u gradskim naseljima Beogradskog regiona.

ZAKLJUČAK

U tekstu nije direktno ispitivan uticaj obrazovanja i rodnih obrazaca na fertilitet u gradskim i ostalim naseljima. Obrazovanje i rodne uloge su postavljeni kao elementi šireg okvira unutar kojeg se uspostavlja model reproduktivnog ponašanja u ova dva tipa naselja.

Istraživački koncept ovog rada određuju dva segmenta. Prvi se tiče važnosti veze između niskog fertiliteta, na jednoj, i rodnih uloga i obrazovanja, na drugoj strani. Drugi se odnosi na definisanje rodnih uloga kao društvenih konstrukata i na rezultate istraživanja koja otkrivaju razlike u rodnim obrascima, u stavovima o podeli rodnih uloga i u shvatanju rodne ravnopravnosti prema tipu naselja i nivou obrazovanja. Na temelju ovih saznanja možemo da konstatujemo da diferenciranost obrazovne strukture, kao i uočene razlike u stavovima i u rodnim režimima mogu imati važnu ulogu u formiranju fertilitetnih obrazaca prema tipu naselja. Gradska i ostala naselja su dve zasebne socio-kulturološke celine. One se razlikuju u pogledu ekonomskog razvoja, kao i u pogledu mogućnosti organizacije svakodnevnog života i dostizanja određenog kvaliteta života. U takvim specifičnim okolnostima, formiraju se efekti uticaja obrazovanja i odnosa prema rodnoj ravnopravnosti na reproduktivno ponašanje. Uzroke i posledice potrebno je istražiti konkretnije i dublje ispitati, ali imajući u vidu relevantnu literaturu prema kojoj je formiran teorijski koncept ovog rada, moguće je izvesti određeni zaključak u vezi tumačenja diferenciranosti fertiliteta između gradskih i ostalih naselja.

Udeli visokoobrazovanih žena i odnos prema rodnoj ravnopravnosti u gradskim naseljima, formirali su određene specifičnosti u pogledu reproduktivnog ponašanja. Na jednoj strani postoje ulaganje u obrazovanje, lični razvoj i potreba za samorealizacijom u profesionalnom smislu, kao i svest o rodnoj ravnopravnosti kao vrednosti koju treba razvijati, a na

drugoj, izostanak adekvatne institucionalne podrške u pogledu balansa sa porodičnim obavezama. Odsustvo političkih odgovora koji su u skladu sa emancipacijskim procesima u sferi rodnih uloga, za posledicu ima značajnu rasprostranjenost obrasca rodne asimetrije u privatnoj sferi i vrlo niske stope rađanja u gradskim naseljima. Odlaganje rađanja obuhvata sve veći deo populacije i pomera se starosna granica početka roditeljstva, a to ima negativne efekte na fertilitet. Suprotno od toga, u ostalim naseljima se na osnovu posmatranih pokazatelja fertiliteta ne može jasno otkriti negativan uticaj raširenosti tradicionalne podele rodnih uloga i nepovoljnog položaja žena. Međutim, to što su stope rađanja bliže nivou potrebe proste reprodukcije nego u gradskim naseljima, ne znači da je lakše delovanje u smeru podsticanja rađanja i dostizanja vrednosti koje obezbeđuju zamenu generacija, kao ni to da treba zanemariti rodni aspekt i položaj žene kao faktore reproduktivnog ponašanja. Veća zastupljenost asimetričnosti rodnih uloga i nepovoljniji društveni položaj žena u ostalim naseljima, sami po sebi upućuju na važnost rodnog aspekta. U takvim okolnostima samo je prividno to da ne postoji negativan uticaj značajne zastupljenosti obrazaca tradicionalnog patrijarhata. On je otkriven u nekim drugim aspektima demografskog razvoja, kao što je „nedostatak“ ženske fertile populacije, uslovljen unutrašnjim migracionim kretanjima na lokalnom i regionalnom nivou. Osim toga, moguće je da u mlađim generacijama dođe do intenzivnijeg odlaganja rađanja, što bi moglo da rezultira i značajnijim padom kumulativnog fertiliteta u ovoj grupi naselja. Imajući sve ovo u vidu, jasno je da se ni u ostalim naseljima ne može zanemariti rodni aspekt kao segment regulisanja niskog fertiliteta. Ovo pitanje je u tesnoj vezi sa ekonomskim i društvenim razvojem koji, između ostalog, podrazumevaju uvažavanje principa rodne ravnopravnosti i unapređivanje društvenog položaja žena. Imajući u vidu regionalni aspekt, uočavamo da je negativan efekat neusklađene institucionalne podrške sa modernizacijskim tendencijama u sferi rodnih uloga, najvidljiviji u Beogradskom regionu, gde je kumulativni fertilitet najniži. Emancipacijski procesi u najrazvijenijem regionu su najintenzivniji, pa je i najjasnije izražena potreba za političkim odgovorima koji bi bili adekvatni tim tendencijama.

LITERATURA

- Adsera, A. (2011). The interplay of employment uncertainty and education in explaining second births in Europe. *Demographic research*, 25(article 16), 514-544, doi: 10.4054/DemRes.2011.25.16
- Arsenović, D., Nikitović, V. & Magdalenić, I. (2018). Prostorna dimenzija druge demografske tranzicije u Srbiji. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167(3), 499-513.

- Blagojević Hjuson, M. (2014). Transformacija roditeljstva: Poluperiferijska perspektiva. *Sociologija*, 56(4), 383-402 doi: 10.2298/SOC1404383B
- Blagojević, M. (1991). *Žene izvan kruga*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Blagojević, M. (1997). *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bobić, M. (2017). Od partnerstva ka roditeljstvu: Od uzajamnosti do odvojenosti. *Limes plus*, 14(2), 107–133.
- Boeckmann, I., Misra, J., & Budig, M. J. (2014). Cultural and Institutional Factors Shaping Mothers' Employment and Working Hours in Postindustrial Countries. *Social Forces*, 93(4) 1301–1333, <https://doi.org/10.1093/sf/sou119>
- Črnič-Istenič, M., (2007). Attitudes towards Gender Roles and Gender Roles Behaviour Among Urban, Rural and Farm Populations in Slovenia. *Journal of Comparative Family Studies*. 38 (3), 477-496, doi: 10.3138/jcfs.38.3.477
- Davia, M. A. & Legazpe, N. (2015). Educational attainment and maternity in Spain: not only “when” but also “how”. *Review of Economics of the Household*, 13, 871–900. doi: 10.1007/s11150-014-9249-6
- Đurić-Kuzmanović, T. (2002). *Rodnost i razvoj u Srbiji: od dirigovanog nerazvoja do tranzicije*. Novi Sad: Budućnost.
- Galjak, Marko (2018). East-West Demographic Divide In The Eu: A Regional Overview. *Stanovništvo*, 56 (2), 1-21. doi:10.2298/STNV181003004G
- Gauthier, H.A. & Philipov, D. (2008). Can policies enhance fertility in Europe? *Vienna Yearbook of Population Research*, 6(1), 1-16. Preuzeto sa http://epub.oeaw.ac.at/0xc1aa500d_0x001c9e9a
- Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A. & Pavlović, Z. (2011). *Gradanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti: javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.
- Lesthaeghe, R. & K. Neels (2002). From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18(4), 325–360. doi: 10.1023/A:1021125800070
- Mirić, N. (2019). Razlika u fertilitetu između žena sa i bez tercijarnog obrazovanja. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 170 (2), 245–257. doi: 10.2298/ZMSDN1970245M
- Neyer, G. & Rieck, D. (2009). Moving Towards Gender Equality. In: *How Generations and Gender Shape Demographic Change: Towards Policies Based on Better Knowledge* (pp. 139-154). Geneva: United Nations (Conference Proceedings). Preuzeto sa https://www.unecp.org/pau/pub/ggp_conference_2009.html
- Nikitović, V. (2020). Prostorno-demografska polarizacija reproduktivnog potencijala Srbije – ograničenje razvojnih politika. U: Kostić, V., Đukić-Dejanović, S. & Rašević, M. (ur.), *Srbija: Rod, politike, stanovništvo* (str. 170-195). Preuzeto sa <http://idn.org.rs/zbornici-2020/>

- Nikitović, V., Arsenović, D. Sekulić, A. & Bajat, B. ((2019): Is the Second Demographic Transition a useful framework for understanding the spatial patterns of fertility change in Serbia at the beginning of the 21st century?. *AUC Geographica*, 54(2), 152–167, <https://doi.org/10.14712/23361980.2019.14>
- Nikitović, V., Buturović, Ž. & Ignjatović, S. (2018). Uticaj životnog zadovoljstva na nameru rađanja drugog deteta kod visokoobrazovanih majki. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167(3), 421-431.
- Papić, Ž. (1989). *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Penev, G. (1999). Prirodno kretanje seoskog stanovništva Jugoslavije s posebnim osvrtom na fertilitet početkom 1990-ih. *Stanovništvo*, 37(1-4), 43-70. Preuzeto sa <https://www.researchgate.net/publication/277246725>
- Philipov, D., Liefbroer, A.C. & Klobas, J.E. (eds.) (2015). *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective*. Dostupno na <https://www.springer.com/gp/book/9789401794008>
- Poleti Ćosić, D. & Petrović Trifunović, T. (2017). Institucionalna podrška usklađivanju profesionalne i porodične sfere u Srbiji. *Limes plus*, 14(2), 49-74.
- Rašević, M. & Vasić, P. (2017). Obrazovanje kao faktor fertiliteta i populacione politike u Srbiji. *Annales, Series historia et sociologia*, 27(3), 599-610. doi: 10.19233/ASHS.2017.42
- Rašević, M. (2015). Fertilitet ženskog stanovništva. U: Nikitović, V. (ur.), *Populacija Srbije početkom 21. veka* (str. 74-95). Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Rovny, A. E. (2011). Welfare state policy determinants of fertility level: A comparative analysis. *Journal of European Social Policy*, 21 (4), 335-347. doi.org/10.1177/0958928711412221
- Sekulić, N. (2017). Populaciona politika iz ugla žena – analiza iskustava i političkih određenja. *Limes plus*, 14(2), 15-48.
- Šobot, A. (2013). Pogled na održivi razvoj Srbije iz perspektive rodni uloga i modela ponašanja. *Politička revija*, 25(1), 117-143.
- Šobot, A. (2014a). O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: Mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja. *Stanovništvo*, 50(2), 43-66. doi: 10.2298/STNV1402043S
- Šobot, A. (2014b). *Rodna neravnopravnost u Srbiji – demografsko gledište*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Šobot, A. (2014c). Regionalne razlike u obrazovanju u funkciji razvoja Srbije. U: *Stanovništvo jugoistočne Srbije: Regionalne disproporcije u razvoju Srbije, migracije i demografska reprodukcija*. (str. 93-113). Niš: Srpska akademija nauka i umetnosti-Ogranak SANU u Nišu i Filozofski fakultet.
- Šobot, A. (2015). Obrazovne karakteristike stanovništva. U: Nikitović, V. (ur.), *Populacija Srbije početkom 21. veka*, (str. 168-191). Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Šobot, A. (2019). Da li je rušenje rodni stereotipa ključ za porast fertiliteta u Srbiji?. *Sociološki pregled*, 53(3) 1217-1240. doi: 10.5937/socpreg53-22567
- Testa, R. M. (2014). On the positive correlation between education and fertility intentions in Europe: Individual and country level evidence. *Advance in Life Course Research*, 21, 28-42. doi: 10.1016/j.alcr.2014.01.005

- Van de Kaa, D. J. (2003). *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries* (Working Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002). Preuzeto sa http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf
- Vignoli, D. Tochioni, V. & Mattei, A. (2018). *First-Birth Gains and Losses from the First Job in Italy: The Role of Employment Uncertainty* (DISIA Working Paper, 2018/02, Università degli Studi di Firenze - Dipartimento di Statistica, Informatica, Applicazioni "Giuseppe Parenti"). doi: 10.13140/RG.2.2.27644.23684
- Vikat, A. (2004). Women's Labor Force Attachment and Childbearing in Finland. *Demographic Research, Special Collection*, (3), 177-212. doi: 10.4054/DemRes.2004.S3.
- Živanović, Z. (2018). Prilog diskusiji o tipologiji naselja Srbije. *Demografija*, 15, 33-49. doi:10.5937/demografija1815033Z

GENDER ROLES AND EDUCATION AS ELEMENTS FOR THE EXPLANATION OF FERTILITY BY THE TYPE OF SETTLEMENT IN SERBIA

Ankica ŠOBOT

SUMMARY

This text is aimed at the consideration of fertility differences by the type of settlement in Serbia, taking into account differentiations connected with education and gender pattern behavior. The discussion in this paper is shaped by synthesized research results related to determinants of low fertility as well as gender roles. Differences in level of education are observed based on 2011 census data, focusing on tertiary education. When it comes to fertility, we observed two indicators based on the 1991-2011 census data. These are the cumulative fertility rate and the share of who have not given birth, observing the cohorts that belong to the reproductive period, as well as those that came out. This consideration primarily encompasses generations from the 1950s to the early 1980s.

Modernization processes in the sphere of gender roles are more pronounced in cities. The example for that are the specificities connected with women's education. The shares of highly educated women are up to four times higher than in non-urban settlements. The highest percentages are in urban settlements in the Belgrade region. At the time of the 2011 Census, about 50% of women aged 30-34 years and about 45% of those aged 35-39 years had higher education. In non-urban settlements, in each of the age groups 25-29, 30-34 and 35-39 years about 60% of women had secondary education.

In urban settlements, women born in the early 1930s gave birth to less than two children on average, while in non-urban settlements cumulative live birth rates around replacement fertility are registered among women born in the first half of the 1950s. The decline in the average number of live births in the inter-census period 1991-2011 is the highest in aged

20-29 years, but in urban settlements it is also significant in aged 30-39 years. In the urban settlements of the Belgrade region, women who were 30-34 years old at the time of the 2011 Census gave birth to less than one child on average, and the share of women who did not give birth was close to 50%. In the age group 35-39 years, the cumulative live birth rate was 1.26, and almost 30% of women still did not participate in reproduction.

Unfavorable trends are also recorded in non-urban settlements. According to the 2011 Census, the cumulative fertility rate is 0.37 and 1.02 in the age groups 20-24 years and 25-29 years. One-fifth of women aged 30-34 years and about 12% of women aged 35-39 years did not participate in reproduction. In non-urban settlements in the Belgrade region, almost 50% of women aged 25-29 years and almost 30% of those aged 30-34 years did not give birth. These shares were the lowest in non-urban settlements in the Region of Southern and Eastern Serbia (about 35% and about 16%).

Very low reproductive norms, widespread postponement of births and the possibility of spreading childlessness in urban areas can be connected with insufficient institutional support in terms of the more symmetrical division of gender roles. The negative effects of traditional patriarchy in non-urban settlements are not clearly visible through the observed indicators. Nevertheless, the phenomenon “lack” of female fertile population in these areas suggests the importance of the gender aspect. For that reason, the adjustment to emancipatory processes in the sphere of gender roles should be a part of regulating the issue of low fertility not only in urban, but also in non-urban settlements in Serbia.

Keywords: childbirth behaviour, cumulative fertility rates, urban and non-urban settlements, educational attainment, gender roles.